

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (III.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

ÚJ TANÜGYI RENDSZER A BACH-KORSZAKBAN

Bécs az elfojtott 1848—49-es forradalom után az ország politikai, gazdasági és szellemi leigázására törekedett. Gazdaságpolitikai intézkedéseiben azonban többé nem térhetett vissza a forradalom által felszámolt feudális viszonyokra, így a gazdasági-társadalmi fejlődés útját kellett követnie. Ebből azonban nem zárhatta ki a természeti kincsekben bővelkedő és számára oly sokat jelentő legyőzött országot. Így a magyar gazdasági fejlődést úgy kellett irányítani, hogy teherbíróképessége növekedjen és el bírja viselni a birodalom szükségleteiből eredő terhek viselését, de ne válhasson versenytársává.

Hasonló szerepet szánt a birodalmi kormányzat a magyar oktatásügynek is. Fejlesztetni kell, de csak annyira, hogy ne veszélyeztesse a fennálló rendet és kiegészítse az igényeket. Az oktatásügyet a bécsi kultuszminisztérium irányította. Innen indult útjára az oktatásügy egész szerkezetét megújító tanügyi reformtervezet, a németesítés, klerikalizmus és a birodalomhoz hűsége való nevelés jegyében. Határozottabb formában a németesítés a közép- és felsőoktatásban jutott kifejezésre. Nagyon sok magyar gimnáziumot nyilvánítottak német tannyelvűvé, és a tanárok alkalmazását a német nyelv tudásához kötötték. Ugyanez a helyzet a felsőbb oktatásban is.

Az elemi iskolákban meghagyták ugyan az anyanyelvű oktatást, de tartalmilag úgy állították be, hogy az elemitől kezdve a felsőfokú iskoláig dinasztiahűsége, hitbuzgóságra és kiépített társadalmi és politikai rendszer tiszteletére nevelje az ifjúságot. Hat-tizenkét éves korig állapították meg a tankötelezettséget. Az elemi iskolák felállítását és fenntartását a községekre hárították, tanügyi irányításukkal pedig az egyházat bízták meg. A tankötelezettség betartását nagyon szigorúan ellenőrizték és a hanyag szülőket büntették.

1849. október 9-én⁷³ adta ki a kultuszminisztérium a rendeletet, hogy az összes magyarországi iskolák — az Organisations Entwurf értelmében — az osztrák iskolákkal közös szervezetet kapnak. Mivel az Entwurf az elemi iskolák szervezésével keveset foglalkozott, 1855. április 25-én kiadta az elemi iskolák részletesen kidolgozott rendezését szolgáló rendeletet *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 23. März 1855. womit die Zahl der Classen an den Hauptschulen bestimmt und der in denselben zu ertheilen der Unterricht geregelt wird*.⁷⁴ A rendelet az elemi iskolákat fő- és alsó elemi iskolákra osztotta. Szerkezetileg az alsó és főelemi iskolák

négyosztályosak azzal a különbséggel, hogy az alsó elemi iskolát egy valóságos (szakképzett) tanító vezeti esetleg altanítóval, ha ezt a tanulók száma megköveteli. A főelemi iskolákban minden osztálynak külön tanítója van, akiket a megfelelő tanügyi hatóságok neveznek ki. Tanterveik is elméletileg azonosak, de gyakorlatban az alsó elemi iskola tanterve jóval szűkebb az előbbiénél. A tantervek végül is a fejlődő polgári társadalom igényeinek kielégítésére törekedtek.

Nem tartozik tárgy körünkbe az egész iskolarendszer újjászervezésének ismertetése, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a kormányzat az iskolát közügynek nyilvánította és »a betűvetés megtanulásától a legmagasabb képesítés megszerzéséig végre egységbe foglalta az oktatás egész rendszerét.«⁷⁵

Szabadka a Bach-korszakban közigazgatásilag a külön megszervezett szerb Vajdasághoz tartozott, és az iskolákra vonatkozó rendelkezéseket a bécsi kultuszminisztérium alá tartozó ideiglenesen megszervezett tanügyi hatóságoktól kapta 1855. július 1-ig. Ekkor vette át az iskolaügyek irányítását a temesvári helytartóság mint politikai hatóság. Az országot iskolakerületekre osztották fel és a kerületi tanügyi hatóságok mellett iskolatanácsokat szerveztek. Iskolatanácsosokká főleg egyházi egyéneket neveztek ki, polgárokat ritkábban. Minden iskolakerület élén tanfelügyelő állt, s ezek rendszerint az egyházkerület espereseiből kerültek ki. A szabadkai egyházkerület területileg megegyezett az iskolakerülettel, s mi sem volt természetesebb, mint hogy az iskolakerület élére a szabadkai egyházkerület esperesei, esetleg plébánosai álljanak mint tanfelügyelők.

Mivel az elemi oktatás átszervezését irányító rendelet az elemi iskolákat alsó és felső elemi iskolákra osztotta, a Szabadkán működő elemi iskolákat is át kellett szervezni, az egytanítós külvárosi iskolákat négyosztályosokká, a háromtanítós főiskolát a negyedik osztály megnyitásával pedig négytanítóssá. 1855-ben megnyitották a főiskolában a negyedik osztályt, ugyanakkor a belvárosi egytanítós leányiskolát kéttanítós iskolává fejlesztették.

A főelemi iskolában a szabályzat előírta: a hittant minden osztályban;

az olvasást és nyelvtant: I. osztály: az olvasás elemei összekötve a szemléleti oktatással;

II. osztály: a gépies folyékony olvasás, az olvasmányok tartalmi fejtegetése, a német nyelv elemei;

III. osztály: az olvasás gyakorlása összekötve a szó és dolog magyarázatával, nyelvtani, helyesírási s fogalmazási kezdeményezések, ezekhez járult a gyermekeknél a német nyelv elemeinek folytatása;

IV. osztály: az értelmes és jó hangsúlyozott olvasás mellett a beszédrészek ismertetése, a mondatok és szók elemzése, a rendszeres nyelvtan, fogalmazás. Az olvasókönyvek magyarázása alkalmával kellett a gyermekeket egyúttal a földrajzi és természettudományi ismeretekre tanítani. Az írást mind a négy osztályon át fokozatosan gyakorolni és tanítani kellett. A szám-

vetésből az I. osztály 1—100-ig, a II., III. osztály a négy alapműveletet fejben s jegyekben és a törteteket, a IV. osztály a törteteket és az arányokat tanulta. Énekelni és rajzolni minden osztály tanult.⁷⁶

Új tankönyvekről is gondoskodott a kormányzat az átszervezett magyar iskolák számára; ezek nem voltak mások, mint a német tankönyvek fordításai, tartalmilag pedig az összbirodalom iránti szeretetre és császártiszteletre oktatták a gyermekeket. A tananyagban óvatosan elkerültek minden olyan egységet, amely forradalmi gondolatokat ébreszthetett volna a tanulóknban.

Szabadka aulikus városvezetősége az iskolareformokra vonatkozó rendeleteket sohasem utasította vissza. Követelményeiknek azonban rendszerint csak a központi iskola átszervezésében tett többé-kevésbé eleget. Keveset gondolt a külvárosi iskolákra, még kevesebbet foglalkozott az egyre jobban terebélyesedő tanyai népek életének műveltségével. Pedig a tanköteles gyermekek számának növekedése sokkal több gondot és gyorsabb intézkedéseket igényelt. 1852-ben a városban 14 061 tanköteles gyermeket írtak össze, 7831 fiút és 6230 leányt. Ezek szerint az új iskolaszervezésnek és az elrendelt tankötelezettség végrehajtásának csak úgy tehetett volna eleget, ha megnyit 150 új osztályt ugyanennyi tanítóval. Erre a város nem is gondolt és nem is volt hajlandó. 1854-ben a tanítók fizetésére évenként 7450 forintot költ, és amikor azok drágasági pótlékot kértek, azzal utasítja el őket, hogy a költségvetés ezt nem engedi meg, de ha megengedné is, nem teheti, mert a többi városi tisztviselő is követelné.⁷⁷ Nem tudjuk, hogy a város mennyit költött ezekben az években az iskolákra, de hogy azok nem voltak taneszközökkel ellátva, arról egy 1856-ból származó jelentésből az olvasható ki, hogy a tanköteles gyermekek számához arányítva annyira kevés a tanterem, hogy újabbakat kell építeni és azokat ábrákkal, képekkel kell felszerelni a fokozottabb szemléltetés céljából.

Nagyon kevés változással minden maradt a régiben és a tanköteles gyermekek több mint 90 százaléka nem járt, illetve nem is járhatott helyszűke miatt iskolába. Egy 1858-ból származó igazgatói jelentés az elemi iskolák állapotát így mutatja be: a belvárosi főelemiben 4 fiúosztály, 4 tanteremben 403 tanulóval és két leányosztály 156 tanulóval; ezek mind magyar nyelven tanultak és német tankönyvekből. A külvárosokban alsó elemiek voltak a IV. és VIII. körben 1—1 szobával, az V. és VI. körben egy egy- és egy kétszobás iskola; a tanulók magyarok és németek. A Szt. Rókus és Szt. György külvárosban 1—1 szobával; fele magyar, fele illír könyvből tanult: a IV., V. és VI. körben illír tanulók vannak. A külvárosi iskolákban a német nyelvet már a II. osztályban tanították. A város katolikus iskoláiba 1745 tanuló járt, espedig összesen 8 épületbe. Sándorban 92 tanuló közül 66 német, 12 magyar és 14 illír tanuló tanult anyanyelvén megírt tankönyvekből.⁷⁸ A belvárosi szerb iskolában a gyerekek száma meghaladta a százat. A városban a rajziskola tanítójával együtt 18 tanító működött.

Nem odázhatta el a város a tanyai iskolák megnyitását sem. Egyre jobban növekszik a tanyákon az iskolaköteles gyermekek száma, és már említettük, hogy a szülők maguk nyitottak iskolát. A ludasi iskolát követte a ludas—noszai 1860-ban, 1861-ben a ludas—bibicháti és 1863-ban a felső csükériai iskolák megnyitása.

Ez azonban belenyúlik a provizórium korszakába, amikor a politikai rendezetlenség következtében meglazul az iskolák ellenőrzése, bár azok a helytartótanács igazgatásába kerültek vissza. Csökken látogatottságuk, és sok tanítót is elbocsátottak az iskolák bezárása végett.

Szabadkán ugyan iskolabezárásra nem került sor, sőt növekedett azok száma, és a város 25 elemi osztállyal és ugyanannyi tanítóval várta meg a polgári iskolarendszert megalapozó népoktatási törvényt 1868-ban.

A KÉTOSZTÁLYÚ VÁROSI ÉS A SÁNDORI KÜLVÁROSI SZERB ISKOLA

A görögkeleti szerb iskolák helyzetét megtárgyalta az 1790-ben összehívott temesvári szerb nemzeti kongresszus (szábor). A kongresszuson felülkerekedő szerb kereskedőpolgárság egyik nemzeti célkitűzése a népoktatás állapotának megjavítására irányult és javaslatot tett az iskolaszervezés anyagi bázisának megalapozására. Javasolta, hogy a főpapság aránytalanul nagy jövedelmének egy részét fordítsák új iskolák megnyitására, iskolaépületek felépítésére, felszerelésére és a tanítók fizetésének rendezésére.

1791-ben meg is nyitották a karlócai szerb gimnáziumot,⁷⁹ de az elemi iskolák állapota maradt a régiiben, sőt rosszabbodott. Egyes helyeken, például Bácskában, nagyon komoly veszélybe kerültek különösen a korszerűbb oktatást végző tanítók.

A görögkeleti szerb egyház sem tudta könnyen elviselni az iskolák államkeretekbe való kényszerítésével elveszett jogait és a konzervatív papság komoly akadályokat gördített az átszervezett iskola munkája elé. A bácsi görögkeleti püspök kihasználta II. József rendeleteinek visszavonását és a községekben meghirdette, hogy egyedül ő jogosult az iskolák felügyeletére és azok igazgatása őt illeti. Ennek folytán Tovariševón a gyermekeket széteresztették az iskolából, a tanítót a lakásából kikergették, megverték és elűzték. Szívácon az egyházközség a tanító elbocsátását sürgeti. Sztapáron a papok a nemzeti iskolát beszűntették és kijelentették, hogy jövőre a tanítókat tetszésük szerint fogják alkalmazni. Moholon az esperes rábírt a hitközséget, hogy a tanítót az iskola az újabb tanítási rendszer abbahagyására kényszerítse és a szerződésileg biztosított 120 forint fizetés helyett csak 30 forintot adjanak neki.⁸⁰

E néhány eset világosan rámutat a szerb papság reakciós magatartására ugyanakkor Avram Mrazovićnak, a pécsi görögkeleti nemzeti iskolák tanfelügyelőjének nehéz helyzetére az iskolaszervezés körül.

A szerb iskolák szervezete a kilencvenes években nem változott. Lényegesebb változást az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* sem hozott a bácskai szerb iskolák szervezésében. 1810-ben azonban kormányintézkedésre megváltoztatták a magyarországi görögkeleti iskolák ügyintézését. Kivonták őket a tankerületi főigazgatóságok hatásköréből és külön főigazgatóságot szerveztek ügyeik intézésére. A főigazgatóság élére Uroš Nestorovičot nevezte ki a kormány, aki ezt a tisztséget 1825-ben bekövetkezett haláláig eredményesen töltötte be.⁸¹

Az új főigazgató és Mrazović tanfelügyelő az iskolák körüli szervezési munkájukat nem tudták egybehangolni; ezért az utóbbi — harmincnégy évi eredményes munka után — 1811-ben állásáról lemondott.

Nestorović nem volt megelégedve a szerb iskolák állapotával. Legnagyobb fogyatékoságukat a műveletlen tanítók elavult módszereiben, a gyermekekkel való goromba bánásmódban és nem utolsósorban a tankerületi főigazgatók által elhanyagolt ellenőrzésben látta. Véleménye szerint az elmaradt szerb népoktatást csak jól képzett tanítókkal vihetik előre jól felszerelt iskolákban. Javaslatot dolgozott ki az iskolai ellenőrzés átszervezésére, és a görögkeleti nemzeti iskolák tankerületeinek számát háromról ötre emelte fel, a kormány segítségével népiskolai alapot létesített önkéntes adományozási alapon, bevezette a templomokban az iskolák szükségleteit elősegítő harmadik perselyt nem kis eredménnyel. Az iskolai alapban összegyűlt összeget iskolák építésére, felszerelésére, ösztöndíjakra, irodalmi munkák jutalmazására és a szegényebb községek tanítói fizetésének rendezésére fordította. A templomokban elhelyezett harmadik perselyben összegyűlt pénzt főképpen a tanítóképzők szükségleteinek fedezésére, tanáraik fizetésére, tankönyvekre és a diákok megsegítésére használta fel.

Igen eredményes munkát fejtett ki a szerb népoktatás terén. Nevéhez fűződik a kétéves tanítóképző és számos új népiskola megnyitása, a tanítók helyzetének megjavítása és a tanulók számának növekedése az elemi iskolákban. Sok munkája mellett tankönyvírásra is tudott időt szakítani, és a tanítóképzős tanulók számára — Salzmann és Niemeyer munkái nyomán — megírta *Pedagogika* című tankönyvét.

1848-ban a bürokratai kormány megszüntette a görögkeleti iskolák főigazgatóságát és bevezette a tartományi iskolatanácsokat, amelyekben helyet kapott minden vallásfelekezet. A szerb iskolák ügyeit a Temesvárott székelő tartományi iskolatanácsban 1857-től dr. Đorđe Natošević intézte 1861-ig, amikor e tanács feloszlata után a budai helytartótanács keretében működő tanügyi szervben hasonló minőségben végezte megkezdett munkáját a kiegyezésig.⁸²

Tízévi munkásságával a modern pedagógia eszméit ültette el a vajdasági szerb tanítóság között, amiért a korabeli szerb írók méltán nevezik »szerb Pestalozzinak«. Nevéhez fűződik az iskolaszervezés, a tanítónevelés mellett a modern pedagógia szellemében megírt tanulmányok sorozata és az 1858-ban elindított első szerb pedagógiai folyóirat, a *Školski list* szerkesztése.

Jelentősebb változásokra a szabadkai szerb iskolában sem került sor a századfordulón. Továbbra is a városi nemzeti iskolák igazgatósága alá tartozott, tanítóit pedig a város prezentációs jogán választották. A tanítóválasztás jogát a görögkeleti szerb egyház is magáénak tekintette, amit a görögkeleti iskolák főigazgatója kompromisszumos módon oldott meg úgy, hogy hivatkozott az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* 188. pontjára, és meghagyta a helybeli görögkeleti egyház hátközségének jelölési, a városnak pedig prezentációs jogát, amit a szerb iskolák kerületi igazgatója hagyott jóvá. Így a megüresedett tanítói helyre a helybeli görögkeleti egyházközség három jelöltet terjeszt a város tanácsa elé, akik közül az egyet javasol és azt a kerületi igazgató megerősíti. A kinevezett tanítót a helybeli nemzeti iskolák igazgatója vezette be hivatalába.

Nem változott a szerb iskola szervezeti felépítése sem, továbbra is három osztályra oszlott az egytanítós iskola. Ha a belvárosi szerb iskola nem is változott meg szervezetileg, megváltozott a város területén a szerb iskolák száma. A múlt század első éveiben fejeződött be Sándor község telepítési ügye, és a város 1804. október 22-én patronálási szerződést kötött az itt megnyitandó szerb iskola iránt. Sándorban ekkor már az iskolakötelesek száma 100 körül mozgott.⁸³

A szerbek közül sem járatta minden szülő gyermekét iskolába, nem is íratta be az iskolaköteleseket, mégis, ha összehasonlítjuk 1820-ban a városban lakó szerbek létszámát a katolikusokéval, azt látjuk, hogy számarányukhoz képest a szerbek többen járatták gyermeküket iskolába, mint a katolikusok. Ebben az évben a városban 32 274 lakos volt, ebből kb. 2500 szerb. Az elemi iskolába összesen 288 gyermek járt, ebből 48 szerb, tehát a kevés híján 30 000 nem szerbre jutott 240 iskolás gyermek és a 2500 szerbre 48.

Pár évvel később, például 1827-ben, a szerb iskolában a tanulók száma 104-re emelkedett, vagyis megkétszereződött. Ekkora létszámnak a szűk, elhanyagolt tanterem kicsinynek bizonyult. Újat kellene építeni, amit a tanács is megállapított, de szokása szerint húzza-halasztgatja, és végül nem lehet megállapítani, hogy a templomkerítésen belül tervezett új iskolaépület ügyét hogyan intézték el. Pedig ekkor már a szerb iskolák főigazgatósága is erélyesen sürgette a várost, hogy a meglevő mellé még egy tantermet építsen. Közben felmerült a második tanítói állás megszervezésének kérdése a belvárosi szerb iskolában, amit 1842-ben a város végre is hajtott, és így a *Ratio educationis* értelmében a szabadkai belvárosi szerb triviális iskola kéttanítós capitalis iskolává fejlődött.

A kéttanítós szerb iskola tanterve azonos a többi hasonló iskoláéval azzal a különbséggel, hogy valószínűleg 1834-től bevezették a magyar nyelvet mint kötelező tantárgyat.

Mivel a szerb iskolát kéttanítós capitalis iskolává fejlesztették, és a városhoz tartozott a sándori egytanítós szerb iskola is, a szerbek 1847-től kezdve többször kérelmeztek a városi tanácstól iskoláik külön igazgatásának megszervezését.⁸⁴ 1850-ben szervezték meg a szerb iskolák külön igazgatóságát, és vezetésével a helybeli szerb lelkeseket bízták meg.

Ezzel a döntéssel az egyház újból átvette az iskolák irányítását, de azok eltartásában a városra támaszkodott. Ebből pedig elég sok nézeteltérés keletkezett. Mindketten, a város is, az egyház is védve saját jogait, sokszor összeütköztek a tanító- és az igazgatóválasztás, a fizetések, a nyugdíjrendezések és az iskola bővítése körül, aminek a levét az iskola és a tanítók ítták meg.

Helyszűke miatt a szerb iskolákban is együtt jártak a fiúk a leányokkal, amit ugyan a szabályzat tiltott, de megfelelő iskolaépület hiányában másként megoldani nem lehetett. 1861-ben a városi tanodai bizottság kimondta, hogy az iskolában el kell különíteni a fiúkat a leányoktól.⁸⁵ Ekkor határozta el a város, hogy a szerb iskola részére új iskolahelyiségről gondoskodik és 1863-ban megnyitotta a leányiskolát.

A népoktatási törvény meghozataláig a leányiskola szervezete nem különbözött a fiúkétól.

Bővebbet a belvárosi szerb iskola eredményességéről nem mondhatunk, de ha tanítóinak képzettségét vesszük alapul a harmincos évektől kezdődően, akkor az nem maradhatott el. Három olyan tanítóról tudunk, akik a kor legmagasabb tanítói kiképzésében részesültek és huzamosabb ideig dolgoztak ebben az iskolában. Matija Gojković szintaxist végzett Batinán és 1828—29-ben befejezte a zombori kétéves tanítóképzőt.⁸⁶ Mint fiatal tanító került 1831-ben Szabadkára és 1857-ig nyugdíjba vonulásáig dolgozott az iskolában. Petar Ninković gimnáziumot végzett Szabadkán, majd 1829—30-ban egy évet járt a zombori szerb tanítóképzőbe.⁸⁷ 1842-ben került az iskolába és 1857-ben hagyta el. Đorđe Ludajić szülővárosában, Szabadkán végezte el a gimnázium négy osztályát és 1858—59-ben fejezte be a kétéves zombori tanítóképzőt.⁸⁸ Még ebben az évben megválasztották a belvárosi szerb iskola tanítójává, ahol haláláig, 1886-ig tanított.

Ha figyelembe vesszük, hogy ezeknek a jól képzett tanítóknak a munkáját a negyvenes években egy igen képzett kerületi igazgatóhelyettes, Đorđe Petrović irányította, aki a gimnázium és az azt követő filozófiai tanfolyam befejezése után elvégezte a zombori kétéves tanítóképzőt és többször megfordult Szabadkán, akkor előbbi feltevésünk munkájuk eredményességéről nem alaptalan.

A CHÉDER RENDSZERŰ ZSIDÓ ELEMI ISKOLA

A magisztrátus engedélyével a XVIII. század vége felé Szabadkán letelepedett néhány zsidó család vajmi keveset tudott a felvilágosodás eszméi által az európai zsidóság életében elindított hatalmas reformmegmozdulásokról. Hozzájuk még nem jutottak el a zsidó reformáció eszméi,⁸⁹ nem ismerték a németre fordított biblia európaizáló céljait,⁹⁰ nem hallottak a franciaországi zsidók emancipációs és asszimilációs törekvéseinek megoldásáról.⁹¹ Keveset tudtak II. József türelmi rendeleteivel elindított intézményes könnyítéseiről, amelyeknek célja a Habsburg-bírodalomban élő zsidók helyzetének rendezése és a terebélyesedő polgári életformába való bekapcsolása volt.⁹²

Letelepülési engedélyükkel a kezükben élték szürke kis életüket, örültek a jobb megélhetési feltételeknek, ápolták vallási hagyományait és őrizték konzervatív életformájukat.

A város nem zárkózott el letelepülésük engedélyezésétől, de megválogatta, kiket enged letelepedni. 1786-ban a tanács 12 biztos megélhetésű zsidó család letelepedését engedélyezte, a keresettel nem rendelkezőket pedig kitelepítette a városból. Azért számuk a városban, ha lassan is, állandóan növekedett. Nagyobb számú letelepedésük időben megegyezik a magyar reformkor egyenjogúsítási és a kereskedelmi és ipari fejlődésben érdekelt zsidóság asszimilációs törekvéseivel. A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben nem múlt el országgyűlés a zsidók egyenjogúsításának szövege hozása nélkül,⁹³ ugyanakkor kezdett erőteljesebben kibontakozni közöttük az asszimilációs mozgalom, vagyis a magyar nemzetbe való beolvadás. A félévszázaddal előbb megindult zsidó reformáció a magyarországi zsidóság között ezekben az években kezdte erősebben éreztetni hatását. Számukra ekkor már nem volt probléma a magyar nyelv, feltételezzük, hogy városunkban az itt élő szláv népek nyelvének használata sem, mivel a mindennapi érintkezés során azok nyelvét már elsajátították.

Hagyományait őrző belső életükben a magyar nyelvet 1817-ben kezdték az egyházi prédikációkban alkalmazni, 1839-ben adták ki az első magyar nyelvű zsidó imakönyvet, 1840-ben pedig magyarra fordították a bibliát. Jellemző az asszimilációs mozgalom élénkségére az 1844-ben megalapított Magyarosító Egyesület, amely maga köré gyűjtötte a haladást követő zsidó értelmiséget, és az 1847-ben megjelent első magyarországi zsidó folyóirat.⁹⁴

Országos jelenség már ebben a korban a zsidó ifjúság továbbtanulása a közös elemi iskolától kezdve az egyetemi tanulmányok befejezéséig. 1858-ban megnyitották az első magyar nyelvű kétéves zsidó tanítóképzőt⁹⁵ azzal a céllal, hogy a hagyományos vallási elemi iskolák korszerűsítésével a népoktatást képzett tanítók irányítsák. A kiegyezés éveiben már két magyar nyelvű folyóiratot is megindítottak: az *Izraelita Magyar Közönyt* 1867-ben, és az *Izraelita Magyar Néptanítót* szintén 1867-ben.⁹⁶

A magyarországi zsidóság szellemi megújódása tehát a múlt század első felében öltött nagyobb méreteket, amikor a különféle engedmények következtében intenzívebben kapcsolódtak be a társadalmi és gazdasági élet minden ágába és szükségessé vált számukra a konzervatív hagyományokkal való szakítás.

Konzervatív, hagyományokban gazdag életformájukat a Szabadkám letelepülő zsidók sokáig megtartották. Az itt élő népek nyelvét foglalkozásuk révén és a velük való érintkezésen át elsajátították, de az 1781-ben kiadott császári vallási türelmi rendelet jüddis idiómát korlátozó pontjaira keveset adtak. Egymás között ezen a nyelven beszéltek és a klasszikus német nyelvet még a XIX. században is kevesen beszélték. Felváltotta ezt a magyar és szláv népek nyelve.

A városi tanács letelepedési engedélyével rendelkező zsidók egyik legfőbb gondja hitközségük megszervezése volt. A szétszórót

zsidók számára a hitközségek jelentették azt a láncszemet, amely összekötötte őket a zsidó néppel. Hitközsége volt minden zsidónak az ő kis önálló birodalma, ahol szabadon élvezhette önrendelkezési jogait. Kérelmüket a hitközség megszervezésére a város nem utasította el, és az már 1786-ban meg is alakult. További gondjuk az imaház, illetve zsinagóga felépítése volt, amit a város igyekezett elodázni és csak a felsőbb hatóságok intézkedésére engedélyezett. Első zsinagógájuk felépítésének éve nem ismeretes.

A zsinagóga gyakran szolgált iskolaépületként is, különösen a szegényebb hitközségekben. Ifjúságuk nevelésére nagy gondot fordítottak. Minden zsidó férfi számára kötelező volt az olvasás és írás elsajátítása, amit a fiúk a chéderben, illetve elemi iskolában, a leányok pedig otthon tanultak meg. Nincs olyan nép Európában, ahol az iskolakötelezettség olyan múltra tekinthetne vissza, mint a zsidóknál. Már a kereszténység kezdetén bevezették az iskolakötelezettséget; iskoláik ekkor már kétszáz éves múltra tekinthettek vissza.⁹⁷ Egy régi előírás szerint a gyermek ötéves korában kezdje meg az olvasást, tízéves korában a misnát, illetve a hagyományok vallási anyagát, tizenhárom éves korában a vallásos parancsolatokat, tizenöt éves korában a talmudot.⁹⁹ Kétféle iskolájuk volt: a kötelező elemi iskola vagy chéder, ahol a héber olvasást és írást, valamint a tórárt¹⁰⁰ tanították, és a jesiva, vagy felső iskola, ahol a talmudot tanulmányozták. Iskoláikban semmiféle világi tudomány nem kapott helyet; azok tisztán vallási jellegűek voltak. Egész a felvilágosodás koráig a zsidóság szellemi élete — kevés kivétellel — teljesen vallási jellegű és távol áll a világi műveltségtől.

Az iskolában a tanítás vitatkozva folyt, és igaznak csak úgy ismertek el valamit, ha azzal szemben semmi kifogást nem emelhettek. A hagyományok vagy a tanítások továbbadásakor nem lehetett és nem is volt szabad más szóval élni, mint amilyenmel annak idején a mester, vagy ennek a hagyománynak az első közlője élt.¹⁰¹

Iskoláikat a zsidók vándorlásaik közben is megszervezték és a nagyobb központokban megnyitották a chédert és a jesivát is. Legjobban a lengyel zsidó iskolák adják vissza az oktatás képét. »Még soha egyetlen országban sem tanultak annyi tórárt meg talmudot, mint lengyel földön. Minden községben működött egy jesiva, melynek rektora tekintélyes fizetést élvezett, hogy teljesen studiumának és a tanításnak élhessen. Minden község bachurokat, tanulókat tartott heti díjazással, hogy rendszeresen tanulhassanak a rektornál. Minden bachur, azaz haladottabb növendék mellett két kisebb gyermeknövendék nevelkedett, akik „szenioruktól” tanultak... „és mellettük edződtek a talmudvitákhoz”«. »A bachurok kis növendékeikkel a hitközség egy-egy vagyamosabb tagjának házában voltak ellátásban... Talán egyetlen zsidó ház sem akadt, amelyben ne tanultak volna tórárt — talmudot. Vagy maga a ház ura volt tanult és búvárnakodó ember, vagy a fia, vagy a veje, esetleg a háznál kosztoló bachur, s nem egyszer mindezek együtt, egy házban... A rektornál alkalmazásban volt egy ellenőrző szolgáló is, afféle pedellus, aki mindennap végigvizsgálta az iskolákat s ügyelt rá, hogy a gyermekek tanuljanak és ne csavarogjanak az utcán. Csütörtökönként a gyermekeknek el kellett men-

niök az iskolagondnokhoz, aki kikérdezte, megvizsgáztatta őket az elmúlt hét tananyagából; a gyermekek valójában félelemmel és buzgalommal tanultak... És így Lengyelország telve volt tanulással, tórával és talmuddal.«¹⁰²

Hasonló módon szervezték meg a zsidók iskoláikat a többi európai országban is, ahol csak a XVIII. század felvilágosodása mozgította ki azokat évezredek mozdulatlanságukból.

II. József császár 1782. december 14-én kiadott rendeletével¹⁰³ a zsidó iskolák korszerűsítését is napirendre tűzte. Megnyitotta a zsidó ifjúság előtt a világi közép- és felső iskolákat azzal, ha elvégzik az országos iskolai szabályzatok szerint megszervezett elemi iskolát. A chédert nem ismerte el, de a zsidók is szervezettek korszerű iskolát, vagy látogathatták a közös nemzeti iskolákat. Keveset éltek a XIX. század közepéig ezzel a kedvezménnyel.

Korszerű, az országos iskolaszervezési szabályzatoknak megfelelő iskolát városunkban a zsidók nem szerveztek 1873-ig, sőt hagyományos chéder rendszerű elemi iskolájukat is csak valahol a múlt század elején tudták megnyitni a zsinagóga mellett. Ez azonban nem jelentette a gyermekek tanításának szünetelését. Vallási előírásaik értelmében a gyermekek tanítását elhanyagolni nem lehetett. Iskola hiányában az oktatást otthon házi tanítókkal oldották meg, akikről már 1798-ban vannak némi adataink. Legtöbb esetben ezek a tanítók házi szolgák voltak és munkájuk mellett tanították munkaadójuk gyermekeit. Volt eset, amikor a felfogadott tanító csak tanítással foglalkozott és egy magánháiban több család gyermekét oktatta. A chéder megnyitása már állandó tanítói állást igényelt, amit a hitközség meg is szervezett, de a tanítóval sajátos módon bánt. A megválasztott tanítónak minden év végén felmondták, még akkor is, ha munkájával teljesen kielégítette őket. A szabályszerű felmondás kikézésük után újból megválasztották egy évre. Így akarták elkerülni a tanító nyugdíj jogosultságát maga után vonó véglegesítést. Egyéb-ként tanítóikat gyengén fizették, és azok állásuk megtartásáért kénytelenek voltak a hitközség minden kívánalmának eleget tenni.¹⁰⁴ Sok tanító megfordult ebben az iskolában; ez a folytonos személyváltozás annak nem vált javára. A zsidó tanítók, valamint az iskolafermtartó hitközségi tagok előtt ismeretlen fogalom a nevelésrendszer, tanterv, tanmód és órabeosztás.¹⁰⁵ Ebből képet kaphatunk a tanítók képzettségéről, aki csak az írást, olvasást és a vallási szabályokat tanította. Az iskola kimondottan vallási nevelést nyújtott tanítványainak.

Keveset tudunk a hitközség által fenntartott iskolaépületről és berendezéséről. Városi támogatásban nem részesült egész a népoktatási törvény meghozataláig, a hitközségnek pedig nem volt elegendő pénze állandó tatarozására és így igen mostoha körülmények között tengődött.¹⁰⁶

Nem különbek ebben a korban a városi iskolaépületek sem.

Minden fogyatékosága ellenére a chéder a városban sokasodó zsidók gyermekeit egyre nagyobb számban gyűjtötte maga köré. 1868-ban már 75 tanulója van.¹⁰⁷

A reformkorban egyre több zsidó telepedett le és kapcsolódott be a város gazdasági életébe. 1830—31-ben 81, 1844-ben már 117 zsidó család élt a városban.¹⁰⁸ Sokan közülük hozzáidomultak a polgári életformához és gyermekeik nevelését is így irányították. Fiaikkal elvégeztették ugyan vallási okokból a chédert, azután pedig városi iskolákba járatták őket. Egyesek ki is kerültek a hagyományos iskolát és mindjárt városi iskolába küldték gyermekeiket, hogy annak elvégzése után a gimnáziumban folytathassák tanulmányaikat. 1834/35-ben a helybeli latin főgimnáziumban hat zsidó tanulót tartanak nyilván,¹⁰⁹ 1940/41-ben már húszat.¹¹⁰

A chéder rendszerű zsidó elemi iskolát 1873-ban kezdték a népoktatási törvény szellemében korszerűsíteni. Először a III. és IV. fiúosztályt nyitották meg, majd 1878-ban az I. és II. osztályt egy-egy tanítóval.¹¹¹ A hagyományos chéder rendszerű iskolát felváltotta a korszerű és a polgári igényeket kielégítő négyosztályú zsidó iskola.

A nagymúltú, de már történelmileg túlhaladott chéder rendszer a múlt század polgári világában nem elégítette ki még az ortodox, konzervatív életformát követő zsidó polgár igényeit sem. Még kevésbé elégítette ki a haladás útjára lépett és a polgári életformához idomult neológokat. Megreformálása szükségszerűen következett be, mert a zsidók másképpen nem kapcsolódhattak be a modern világ életének áramkörébe. Munkája azonban nem maradt nyom nélkül a szabadkai zsidók műveltségében sem. Sokban hozzájárult ahhoz, hogy a városban élő zsidók között — számarányukhoz viszonyítva — az írástudatlanok száma jóval kisebb az itt élő keresztények számához viszonyított írástudatlanokénál. 1880-ban a városban élő 1647 zsidó közül háromnegyed részének legalább elemi iskolája volt. Nem mondhatjuk el ezt a város többi lakosáról.

*

Bár tanulmányunk csak a népoktatás kérdéseivel foglalkozik, nem érdektelen megemlíteni a város többi oktatásügyi intézményét, melyek magasabb fokon, vagy szakszempontról járulnak hozzá kulturális életünk fejlesztéséhez a polgári iskolarendszer megalapozásáig.

1868. február 13-án a polgármester jelentésében¹¹² érintette az iskolaügyet és — az említett elemi iskolákon kívül — a többi oktatási intézetről is beszámolt. Az elemi iskolák mellett a városban a nyolcosztályú főgimnázium, a hároméves ipariskola, az alsó fokú kereskedelmi iskola és az óvodák működtek. Nem említi a polgármesteri jelentés a városban működő magánintézeteket, melyek kizárólag az elhanyagolt leányoktatást igyekeztek pótolni.

Főgimnáziumunk az 1747-ben megnyitott háromosztályú latin grammatikális iskolából fejlődött ki. 1794-ben emelték főgimnáziumi rangra, amikor a háromosztályú grammatikális iskolára ráépítették a gimnázium két osztályát: a poézist és a retorikát. 1806-ig a gimnázium ötosztályú, melyet az új *Ratio educationis* a latin grammatikális iskolák négy osztályra való növelésével hatosztályú középiskolává fejlesztett. Ez a latin nyelvű középiskola 1851-ben az *Organisations*

Entwurf szellemében négyosztályú magyar nyelvű algimnáziumra csökkent. A provizórium alatt 1862—63-ban nyolcosztályú teljes főgimnáziummá fejlődött.

Tanulóinak illetőségi helye után ítélve a múlt század hatvanas éveinig a város lakosságához mérten kevés a helybeli. Annál több a vidéki, akik tanulmányaik befejezése után elhagyták a várost és kevésbé járultak hozzá kulturális életének fellendítéséhez.

A háromosztályú ipariskola az 1825-ben megnyitott rajziskolából fejlődött ki. Ezt az iskolát még nem kell a mai értelemben vett ipariskolának tekinteni, hiszen ez csak 1851-től kötelező mint vasárnapi ismétlő iskola, amelynek az a célja, hogy az ipari tanulókat egybefogja és némi általános szakismeretet nyújtson nekik.

A kétosztályú kereskedelmi iskolában a kereskedelmi tanulókat oktatták.

Szabadkán a városi tanács korán magáévá tette a legkisebbek intézményes nevelését jelentő óvodaügyet. 1843-ban már engedélyt adott egy városi segéllyel működő magánóvoda megnyitására, 1858-ban pedig döntést hozott négy nyilvános óvoda megnyitásáról, és a helybeli tanítóóság közül kettőt a város költségén óvodai tanfolyamra küldött. A népoktatási törvény meghozataláig a városban négy nyilvános óvoda működött.

Leánynevelő magánintézetek megnyitására a város két esetben adott engedélyt: 1856-ban és 1857-ben. Ezeket a magániskolákat tehetősebb szülők gyermekei látogatták, ahol az elemi iskolák országos tanterve alapján készültek az év végén megtartandó nyilvános vizsgára. A népoktatási törvény meghozásával ezek a magánintézetek megszűnnek.

Ha az iskolák típusait vesszük alapul, városunk nem áll az utolsó helyen. Más a helyzet azonban ezeknek az iskoláknak a látogatottsága körül. Ezeket az oktatásügyi intézeteket — az óvodákkal együtt — 3562 tanuló látogatta, ami a lakosság számához mérten nagyon kevés. Így a sokféle iskola a tanulók alacsony száma miatt sem hathatott oly hatékonyan a kulturális élet fellendítésére, ahogy azt a város tekintélye megkívánta.

TANÍTÓI VEZÉRKÖNYVEK, PEDAGÓGIAI IRODALOM

A magyarországi pedagógiai szakirodalom rendszeres művelése a felvilágosodás korában újjászervezett és államkeretekbe kényszerített oktatásüggyel kezdődött. Ettől kezdve egymásután jelennek meg alkalmi pedagógiai írások, fordítások vagy tudományos igényekkel készült neveléseméleti és didaktikai művek. Nem eredetiek ezek a munkák, sokáig nem is lesznek azok, csak utánczó a külföldi irodalomnak. Ha még is történik egyes esetekben, hogy a szerző az idegenből vett munkát a hazai viszonyoknak megfelelően igyekezett átdolgozni, az írás akkor is erősen magán viselte a külföldi hatást. Ezeken az írásokon át ismerkedett meg a nagyközönség a neveléseméleti eszmékkel, áramlatokkal, amelyek koronként felmerültek és az oktatónevelő munkában gyakorlatilag is alkalmazást nyertek.

Legtöbbször a külföldön tanuló diákok juttatják el ezeket a munkákat hazájukba. Megtörtént azonban az is, hogy maga a szerző hozta el munkáit, mint Felbiger, aki Mária Terézia meghívására 1774-ben ment Bécsbe, ahol műveinek számát újabb kiadványokkal növelte. A behozott munkákat vagy már átdolgozták, vagy idehaza fordították le.

Felbiger munkáinak hamar akadtak fordítói a magyarországi nevelők között is. Todor Janković-Mirijevski a Temesi Bánság szerb iskoláinak igazgatója lefordította Felbiger tanítóknak szánt néhány kisebb jelentőségű munkáját és 1776. október 9-én jelentette az Illír Udvari Deputációnak, hogy befejezte az író legjelentősebb művének, a *Methodenbuchnak* a fordítását.¹¹³ Janković még ugyanabban az évben kiadta önálló vezérkönyvét *Ručnaja knjiga potrebnaja magistrum iliričeskih neunitskih malih škol v cesaro-kraljevskih gosudarstvah* címen.¹¹⁴ E két részből álló könyv első részében a tanítókról és felkészültségükről beszél, míg a második részben a tananyagot tárgyalja, a függelékben pedig az iskolák anyagi ellátását boncolgatja.

Nem maradt el Janković-Mirijevski mögött Avram Mrazović sem, akinek vezérkönyve *Rukovodstvo k slavenstjoj gramatičje vo upotreblenije slavserb narodnih učilišč* címen 1794-ben Bécsben és a *Rukovodstvo k slavenskomu pravočteniju i pravopisanju* című munkája 1797-ben Budán jelent meg.¹¹⁵

1808 körül írta meg a zombori norma tanulója, Jakob Grujić kéziratban megmaradt *Ručnaja knjiga* című munkáját Felbiger és Janković-Mirijevski hasonló könyvei alapján. Grujić többek között felhívja a tanító figyelmét, hogy az osztályban az elkövetkező munkára megfelelő hangulatot kell teremteni és ezáltal lekötheti a gyermekek figyelmét, az olvasáskor pedig külön figyelmet kell fordítani a hangok szabályos kiejtésére.¹¹⁶

Uroš Nestorović, a magyarországi görögkeleti iskolák főigazgatója 1810—1825 között az iskolaszervezés mellett írta meg a neveléstudományokat összefoglaló munkáját *Pedagógia* címen Salzman és Niemayer munkái alapján.¹¹⁷

Ezeken a műveken át jutottak el a filantropizmus eszméi a szerb iskolákba.

1858-ban Đorđe Natošević, Pestalozzi követője, számos munkája mellett megindítja az első szerb nyelvű pedagógiai folyóiratot *Školski list* címen.

Magyar nyelvű vezérkönyvek először a protestáns tanítók között jelentkeztek. A legtöbb protestáns lelkész külföldön végzi tanulmányait, főleg Németországban, és itt kerül kapcsolatba Locke, Rousseau műveivel, Salzman és Campe elméleti és gyakorlati pedagógia munkásságával. Itt szerzett tapasztalataikat gyűjtik össze a filantropizmustól áthatott munkáikban, mint Perlaky Dávid, aki 1791-ben *A gyermekek neveléséről való rövid oktatás* című munkájában fejti ki nézeteit. Végtelenül szereti az iskolát és könyvét a szegényebb sorsú tanítóknak ingyen adományozza. Nincs megelégedve a norma mellett megszervezett tanítóképzéssel és javasolja, hogy a jövőbeni tanító

tanuljon a középiskolában és úgy gyakorolja magát a népiskolában. Könyvében a fősúlyt a nevelésre helyezi, főleg a házi (magán) nevelést tárgyalja és a kézi mesterség elsajátítását követeli mindenkitől. Védelmére kel a tanítónak, amikor a könyvében azt írja, hogy... »egy öreg béresnek vagy háziinasnak gyakran tisztességesebb fizetése és több becsülete van némely úri házaknál, mint a házitánítónak, akinek gyakran még amazok miatt is szervenemni kell.«

Egy évvel Perlaky könyve után Szakonyi József 1792-ben Pozsonyban adja ki vezérkönyvét *Oskolai vezér vagy az okos és hasznos oskolai tanításra vezető könyvecske* címen. A szerző figyelmet érdemlő utasításokat ad az olvasás, írás és számolás módszertani feldolgozására.¹¹⁸

Tanulmányunk keretében nem áll módunkban minden kiadott vezérkönyvet bemutatni. Azt azonban megállapítjuk, hogy valamenynyire konszerűtlennek tartotta a feudális iskolában folyó nevelést és a megválasztott tananyagot. A filantropizmus hatására az emberiség szeretetétől áthatott ember kinevelését igyekeznek elérni, aki közhasznú tevékenységével építheti ki egyéni boldogságát. Éppen ezért nagy fontosságot tulajdonítottak a gyermekek nevelésében a kétkezi munkának és testgyakorlásnak. Ezen az úton haladt a híres szarvasi iskola megalapítója, Tessedik Sámuel, Kazinczy Ferenc, Wályi K. András, a budapesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom első tanára, aki *Magyarországnak leírása* című nagy munkájának megírásához Szabadkáról is kapott adatokat 1801-ben. Nem maradhatnak ki ebből a felsorolásból munkáikkal a nagyhírű protestáns iskolák író tanárai: Tót Mihály, a sárospataki iskola pedagógiatanára 1797-ben kiadott *Gyermek-Nevelésre vezető Út-mutatása*, Farczadi Józsa János kolozsvári tanár 1817-ben megjelent *Oskolai vezér avagy a nevelők s főként az oskolamesterek számára való útmutatás*, s a debreceni nagyiskola tanára, Böszörményi János 1822-ben írt, *A falusi oskolatanítók számára készült kézikönyv* c. munkájával.¹¹⁹

Majdnem egyidejűleg a filantropizmus hatására megírt első magyar vezérkönyvekkel, Pestalozzi eszméi is utat találtak a magyar tanítóság közé. Már 1798-ban a protestáns tanítóság köreiből tanítói egyesületek alakultak Pestalozzi eszméinek alkalmazására a gyakorlatban, de mivel a tanítói kar és iskolák önállóságra törekedtek, munkájukat az egyház betiltotta.¹²⁰

Ha a tanítói egyesületeket az egyház be is tiltotta, Pestalozzi eszméinek terjedését nem gátolhatta meg. Pestalozzi, a modern pedagógia egyik megalapozója,¹²¹ a szemléltetést tekintette minden ismeret alapjának, amit önállóan és alaposabban dolgozott fel, mint Komensky.¹²² Iverdoni intézetében kifejlesztett nevelői munkásságával felkeltette a haladó pedagógusok érdeklődését. Intézetét sokan látogatták, nevelési elméleteit pedig még többen követték, köztük Schedius Lajos, a pesti egyetem tanára, Brunszvik Teréz, a magyarországi óvodaügy és nőnevelés úttörője, Váradi Szabó János, aki tíz hónapon át ismerkedett Pestalozzi intézetével és 1817-ben megírta *A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról nevezetesen, hogy kellene azokat a szorgalom (industrialis) oskolákkal egybekötöni* című könyvét, amelyben

kifejti, hogy az iskolában a gyermekek ne csak tanuljanak, hanem dolgozzanak is. Az industrialis iskolák alatt nem szakiskolákat ért, hanem olyan iskolákat, amelyekben a köznép emberré formáltatván polgári élete boldogságának keresésére is alkalmatosá tétetik.¹²²

Pestalozzi népszerűsége a magyar tanítószög között egyre jobban növekedett és 1846. január 12-én Pesten nagyszabású Pestalozzi-ünnepséget szervezett a tanítószög. Ekkor született meg az első magyar nevelési folyóirat *Nevelési Emléklapok* címen. Magán a címlapon egy Pestalozzít dicsóító Diesterweg-idézet olvasható, amiből az következik, hogy a nagy német pedagógus munkássága is talajra talált a magyarországi pedagógusok soraiban.¹²⁴

Eddig leginkább a tanítók számára írt vezérkönyvekről volt szó, mert nagyobb méretű neveléstudományi művek nemigen jelentek meg magyar nyelven. A neveléstudomány összefoglaló művei a reformkorszakban kezdenek napvilágot látni a kétéves tanítóképzés bevezetésével. Az első általános, minden iskolára kiterjedő magyar nyelven kiadott neveléstant Szilasy János, a pesti egyetem pedagógia-tanára írta 1827-ben két kötetben. Valamivel később megszólaltak az esztergomi kétéves tanítóképző tanárai is, akik közül Mayer István 1845-ben megírt *Népneveléstant, Rendek József Tanmódszer városi és falusi elemi iskolai tanítók és mesterképző intézetek számára*¹²⁵ című munkát kell kiemelni. Nem kell kihagyni az összefoglaló művek közül Gruber György 1844-ben kiadott *Részletes tanmódszer* című munkáját sem, amely kiterjed a városi elemi iskolák összes tantárgyainak módszerére.¹²⁶

A Nevelési Emléklapoknál említettük először Diesterweg nevét, pedig írásai már a harmincas évek elején ismeretesek voltak a magyar tanítószög körében.¹²⁷ Diesterweg nem olyan jelentős eredeti gondolkodó, mint amilyen ügyes népszerűsítője mások pedagógiai eszméinek, mindenekelőtt Pestalozziéinak.¹²⁸ Nevelési eszménye az igazsággal, jósággal és szépséggel összhangban levő ember kénevelése. Az oktatásban a gyermek összetevékenységet emeli ki és elítéli a tanításban a formalizmust. Ellenozte a vallásfelekezeti iskolákat és azoknak egyházi ellenőrzését. Emiatt vált kegyvesztetté.

Haladó szellemű írásai, pedagógiai munkássága nem volt népszerű az osztrák—magyar reakció és a katolikus egyház szemében. Műveinek olvasását be is tiltották. Mindez még inkább erősítette a haladó pedagógusokban a gyűlöletet a reakció ellen, és fokozottabban tanulmányozták műveit és egyre többen követték tanítását.

Diesterweg eszméi alapjában két irányban hatottak a magyarországi pedagógusok munkájára: a tankönyvírásban és a tanítóegyleti mozgalomban. A tankönyvírásban a szerzők felhasználták Diesterweg tankönyveit, alkalmazták módszereit és haladó nézeteit, tartalmilag pedig úgy alakították azokat, hogy megfeleljenek a társadalmi fejlődés és az iskolák követelményeinek.

A tanítók összefogása és a tanítókörök, amint láttuk, már a XVIII. század végén a tanítók továbbképzésére és az újabb nevelési eszmék megismerésére törekedtek. Haladó törekvéseikkel sokszor szembekerültek az iskolai felsőbb hatóságokkal és egyes helyeken be

is tiltották munkájukat, de a mozgalom tovább terjedt. Munkájukban, mivel a tanítóképzés nem haladt együtt a társadalmi fejlődéssel, maguk a tanítók érezték felkészületlenségüket és a továbbképzés szükségességét. A reformkorban a társadalmi erők ütemesebb fejlődése nagyobb igényeket támasztott a tanítókkal szemben, amit a rendezett tanítóképzés hiányában a tanítók nem elégíthettek ki másként, mint-hogy fokozták a tanítóegyleti mozgalmat. Itt érezhető Diesterweg hatása, aki Németországban is nagy befolyással volt a haladó tanítómozgalomra. Leginkább a protestáns tanítók között jöttek létre ezek az egyletek, de a harmincas években a társadalmi életben bekövetkezett változások, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása, a Nemzeti Kaszinó, majd az ipari védegyletek megszervezése ösztönözték a tanítóegyletek alakítását.¹²⁹ Ezekben az években már katolikus tanítóegyletekkel is találkozunk.

A tanítóegyletek munkaterveiben, a tanítók elméleti és gyakorlati továbbképzése mellett, amit a német pedagógiai szaklapok, Diesterweg és más neves német pedagógusok munkáinak tanulmányozásával igyekeztek elérni, megtalálható az elemi iskolák helyzetének, a tanítók képzettségének, az iskolalátogatás kérdéseinek elemzése, hogy teljes képet kapjanak az elemi iskoláról.

Ennek a mozgalomnak a legjobb támogatói voltak a külföldi tanulmányutat megtett pedagógusok a forradalom bukásáig. A forradalmat követő Bach-korszakban a tanítóegyletek munkája elé elháríthatatlan akadályokat gördített az önkényuralom.

Az önkényuralom korszaka nem állította le teljesen a tankönyv- és vezérkönyvírást. 1855-től az elemi oktatás újabb rendezésétől kezdve számos szerző jelenteti meg önálló alkotását külföldi tanulmányai és tapasztalatai alapján. Az újabb műveken újabb és újabb külföldi pedagógus hatása érezhető. Ezeknek a szerzőknek írásait itt külön nem ismertetjük, mert a legkiemelkedőbbek közülük a tanulmány további részeiben, akár mint pedagógiai írók, akár mint iskolaszervezők, újból jelentkeznek.

1868-ig megjelenik néhány hosszabb-rövidebb életű pedagógiai folyóirat különböző felekezeti érdekekkel, például katolikus pedagógiai sajtó, protestáns, izraelita. 1858-ban indult meg a már említett vajdasági szerb nyelvű pedagógiai közlöny *Školski list* címen. Đorđe Natošević szerkesztésében. 1866-ban a lap szerkesztését Nikola Vukičević veszi át és mellékletként hozzácsatolja az első gyermekújságot *Prijatelj mladeži srpske* címmel.¹³⁰

Szabadka népoktatásügye első részének befejezéséként szükségesnek tartottuk vázlatosan bemutatni azokat a haladó pedagógiai eszméket, amelyek felhasználásával a haladó tanítóság elindította országszerte harcát az új elemi iskola megszervezéséért, a vezérkönyvek, tankönyvek és összefoglaló pedagógiai munkák megírásával pedig annak korszerű, a megváltozott társadalmi élet igényeinek megfelelő tartalmi kialakulásáért. Nem foglalkozhattunk a sok jónévű haladó külföldi pedagógus hatásáról külön-külön, nem is szükséges, mert a legnagyobbakat Salzmannt, Pestalozzit, Diesterweget és az ő mun-

káik alapján írt nevelési, módszertani munkák legjelesebbjeit röviden bemutattuk és így betekintést adtunk a magyarországi pedagógiai irodalom kialakulásába a polgári iskolarendszer megalapozásáig.

Meggyőződésünk, hogy az új eszmék, vezérkönyvek és pedagógiai művek valamilyen formában Szabadkára is eljutottak. Jegyzőkönyvek, levéltári feljegyzések erről nem beszélnek, de egy-egy magánkönyvtárban megtalált pedagógiai munka, mint pl. Mennyei József *Általános tanítás és tanodai neveléstan* 1869-ben kiadott munkája, Losonczy H. István *Hármas Kis Tükör* című közismert munkája a ferencesek könyvtárában jogot ad feltevéseinkre.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

73. Iványi István: I. m. II. 390.
74. Dr. Kiss Áron: I. m. 60.
75. *Magyarország története*. Budapest, 1972. IV. 21.
76. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium jelentése. 1872. 21.
77. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1854. évi jk. 495., 1205., 1862. sz.
78. Iványi István: I. m. II. 393–394.
79. Dr. Đorđe Bajić: *Pregled razvoja škola i obrazovanja u Vojvodini. Školski profesor u SAP Vojvodini*. Novi Sad, 1972, 17.
80. Dr. Dudás Gyula: I. m. 54–55.
81. Milan M. Mraović: *Uroš Nestorović*. Spomenica Učiteljske škole u Somboru 1778–1953. 58–62.
82. Milena Lozanov: *Đorđe Natošević*. Spomenica Učiteljske škole u Somboru 1778–1953. 62–68.
83. Iványi István: I. m. I. 350.
84. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1847. évi prot. jk. 156. 322., 413., 415., 416., 850. 2457. sz.
85. Uo. Városi tanács 1861. évi jk. 342. sz.
86. Konstantin K. Kostić: *Iz prošlosti Učiteljske škole u Somboru*. Godišnjak Istoričkog društva u Somboru. Sombor, 1936/37. 93.
87. Uo. 90.
88. Uo. 101.
89. A zsidó reformáció a biblia klasszikus német nyelvre való lefordításával kezdődött, 1783-ban Németországban. Feladatául a zsidó szellemi élet megújítását és az európai haladásba való bekapcsolódást tűzte ki.
90. A biblia német nyelvre való lefordításával a reformerek a zsidók között általánosan elterjedt jiddis idioma helyett a német nyelv használatára törekedtek.
91. 1791-ben a francia nemzetgyűlés jogaikban kiegyenlítette a zsidókat a franciákkal és zsidó vallású franciáknak ismerte el őket.
92. II. József 1781-ben és 1782-ben kiadott rendeleteivel indította útjára a birodalomban élő zsidók helyzetének rendezését.
93. Simon Dubnov: *A zsidóság története az ókortól napjainkig*. Budapest, Negyedik kiadás. 350.
94. Uo. 352.
95. Szakál János: I. m. 54.
96. Dr. Kiss Áron: I. m. 217.
97. Szabolcsi Miksa: *A zsidók egyetemes története*. Budapest, 1907. II. 572.
98. Uo. 575.
99. Talmud (héber=tanulás): a misnának és kommentárjának (gemara) gyűjtőneve; a zsidó hagyományok, hitviták, bibliamagyarázatok hivatalos könyve héber és arameus nyelven.
100. Tóra (héber=tan, törvény): az ószövetség első részének, Mózes öt könyvének neve.
101. Szabolcsi Miksa: I. m. 527.
102. Simon Dubnov: I. m. 256.
103. Kornis Gyula: I. m. 77–78.
104. A szabadkai izraelita népiskola értesítője az 1911/12. tanévről.
105. Uo.
106. Uo.

107. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács jk. 1868. febr. 13. 1426/3.
108. Iványi István: I. m. II. 333—334.
109. Kalocsai Érseki Levéltár: *Iuventus regii maioris gymnasii Maria Therestopolitani Ordinis S. Farcisci Provinciae SS. Salvatoris ordinis meritorum semestri primo in classis relata anno 1834/35.* (Az anyagot az említett levéltárban 1964-ben találtam bejegyzés nélkül.)
110. Uo. *Iuventus Gimnasii L. R. civitatis Maria-Theresiopolitanae institutioni pp. ord. S. Farcisci Prov. SS. Salvat. credita e studiis semestris primi in classis relata Anno 1840/41.*
111. A szabadkai izraelita népiskola értesítője az 1911/12. tanévről.
112. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1868. évi jk. 1426/3.
113. Dr. D. Kirilović: I. m. 44.
114. Uo. 47.
115. Strahinja Kostić: *Avram Mrazović.* Spomenica Učiteljske škole u Somboru 1778—1953. 32—33.
116. Uo. 31.
117. Milan M. Mraović: *Uroš Nestorović.* Spomenica Učiteljske škole u Somboru 1778—1953. 50.
118. Dr. Kiss Áron: I. m. 129—131.
119. Mészáros István: I. m. 229.
120. Dr. Kiss Áron: I. m. 147.
121. Körösi-Szabó: *Az elemi népoktatás enciklopédiája.* Budapest, 1915. III. 20.
122. Dr. Leon Žlebnik: *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja.* Beograd, 1962. 108.
123. Mészáros István: I. m. 231—232.
124. Dr. Kiss Áron: I. m. 155.
125. Mesterképző intézet alatt tanítóképző intézetet kell érteni.
126. Mészáros István: I. m. 235—236.
127. Dr. Lantos István: *A haladó német pedagógia és a magyar pedagógia közötti kapcsolatok a 19. század első felében, különös tekintettel F. A. W. Diesterwegre.* Pedagógiai Szemle, 1970. 7—8. 676.
128. Dr. Leon Žlebnik: I. m. 122.
129. Dr. Lantos István: I. m. 679.
130. Milena Lozanov: I. m. 66.

